

MOGUĆNOSTI OSUĐENIKA ZA VERTIKALNU SOCIJALNU PROMOCIJU

Mladen Knežević

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Studijski centar socijalnog rada

Izvorni znanstveni članak

UDK 364.466:343.815

Primljeno: rujan 1995.

Na osnovi ispitivanja skupine 1000 osuđenih osoba u penalnim ustanovama Hrvatske pokušavaju se pronaći osnove za djelatnu socijalnu promociju skupine osuđenih osoba. Svi ispitivani faktori socijalne promocije upućuju na to da osuđene osobe imaju vrlo male mogućnosti vertikalne socijalne mobilnosti.

1. UVOD

Vertikalna socijalna mobilnost prema definiciji je proces u kojem se položaj pojedinca ili društvene grupe mijenja na hijerarhijskoj ljestvici prema gore ili prema dolje, riječ je, dakle, o gibanju po vertikali (Klinar, 1979:216). Pritom mobilnost možemo promatrati kao intrageneracijsku, to jest onu koja se odvijala unutar jedne generacije, a intergeneracijska mobilnost je kretanje kroz dvije ili više generacija. Za vertikalnu socijalnu mobilnost odlučujući je činitelj otvorenost ili zatvorenost društva, jer ona omogućuje da njegovi pripadnici "preuzimaju zanimanja i s njima najčešće i statuse svojih roditelja, ili im uspije dokopati se poziva i statusa koji znače društvenu promociju u usporedbi sa statusom svojih roditelja" (Klinar, 1979:217). Kada je, dakle, riječ o općem uvjetu vertikalne socijalne mobilnosti, onda je to otvorenost nekog društva, općenita mogućnost da se procesi mobilnosti odvijaju. Ova se promatra kroz dvije osnovne dimenzije, i to intenzivnost, što znači vertikalnu socijalnu distanciju, to jest broj socijalnih stepenica koje se prelazi, i općost, koja znači ukupan broj pojedinaca koji je u određenom razdoblju promijenio svoj socijalni status. Kod osuđenih osoba vrlo vjerojatno niz faktora utječe na proces vertikalne socijalne mobilnosti. Ovdje nam se čini značajnim spomenuti stajališta koja bi možda proizlazila iz kruga tzv. labelling teorija. One tvrde da tzv. "primarna etiketa" izaziva "sekundarnu", koja kao posljedicu ima činjenje krivičnih djela. Taj dio teoretskih pristupa po našem mišljenju polazi od vanjskih manifestacija strukturalnih društvenih odnosa i zbog toga i nije kadar objasniti korijen problema. No, to pitanje nećemo šire elaborirati. Važnijom nam se čini općenito prihvaćena upotreba stigmatizacijskih teorija u penalnoj praksi, prema kojoj osuđene osobe imaju teške probleme u adaptaciji na život izvan penalne ustanove zbog toga što su bile osuđene i što su izdržavale kaznu zatvora. Takav stav penalnih djelatnika pokušava objasniti i niz teškoća u vezi s povratnicima, koji se navodno često vraćaju u zatvore jer "vani nisu na adekvatan način prihvaćani" jer "mi smo s čovjekom nešto učinili, ali vani nije poduzeto ništa na njegovu prihvatu, pa je (često se kaže) imorao ponovo u zatvor. Takve tvrdnje zapravo zamjenjuju uzrok i posljedicu. Naime, sama činjenica da je netko izvršio krivično djelo vjerojatno je rezultat njegove stigmatiziranosti

(ako barem djelomično prihvatimo stigmatizacijski pristup), a nije zatvor ta stigma koja ga tjera u vršenje krivičnih djela.

Pritom sasvim uvažavamo činjenicu da u psihološkom smislu može biti govora o osjećaju stigmatiziranosti, o nekoj vrsti nelagode zbog toga, o nekoj vrsti nelagode okoline zbog toga (posebno smo takvu situaciju imali prilike vidati u vezi s teškim krvnim ili seksualnim deliktima, koji jako emocionalno angažiraju okolinu), ali nam se čini da u objektivnom socijalnom smislu nije riječ o prevalenciji ove pojave, već o nekom sasvim konkretnom socijalnom okruženju koje ne otvara, iz raznoraznih razloga, nikakve mogućnosti socijalne promocije i produžava, a često čak i produbljuje, socijalne teškoće pojedinca.

2. FAKTORI VERTIKALNE SOCIJALNE MOBILNOSTI

Naobrazba se u literaturi smatra ključnim kanalom socijalne mobilnosti, pa smi i mi u našoj studiji pošli od te osnove. Promjena obrazovnog statusa pojedinca u sve dinamičnijim društvenim uvjetima jedan je od najsigurnijih pokazatelja vertikalne socijalne mobilnosti, odnosno otvorenosti ili zatvorenosti kanala socijalne mobilnosti. Pritom taj kanal djeluje u dva osnovna smjera. Pripadnicima nižih društvenih slojeva omogućuje uspinjanje na društvenoj ljestvici, a pripadnicima viših društvenih slojeva omogućuje da zadrže status koji su stekli rođenjem u toj društvenoj sredini. Na isti način djeluje i kao kanal vertikalne mobilnosti nadolje, odnosno oni koji nisu stekli odgovarajuću naobrazbu sići će na društvenoj ljestvici.

Sljedeći značajni kanal vertikalne socijalne mobilnosti je profesija, u uskoj je vezi s obrazovanjem, posebno kada je riječ o regrutaciji tzv. "uslužnog sloja", sloja profesionalaca visokospecijaliziranih u obavljanju visokozahvatnih profesionalnih funkcija. Neka su ispitivanja pokazala da je upravo taj sloj vrlo fleksibilan, dok druga ispitivanja upućuju na to da prirodni socijalni status, onaj koji je određen porodicom porijekla, najčešće služi kao izvor za ovaj sloj. Lazićevi (Lazić, 1989) nalazi ukazuju na to da je ovaj sloj i u nas bio "sklon" samoreproduciranju u vrlo značajnoj mjeri (pitanje je kako će ta situacija izgledati nakon što se stabilizira proizvodnja "novokomponiranih" bogataša i vlasnika). Neka od kriminoloških istraživanja koja su sa sociološkog stajališta pokušavala razmatrati etiologiju delinkvencije, upozoravaju upravo na fenomen samoreprodukcije socijalnog sloja iz kojeg se "regrutira" najveći broj delinkvenata. Lazić o fenomenu samoreproduciranja nalazi sljedeće: "...sloj sa apsolutno najvećom samoreprodukcijom predstavljaju, naravno, seljaci (83,3%; izvestan broj regrutovan je još iz sloja NKV radnika - 12,3%). NKV radnici potiču, približno podjednako, od seljaka (44,4%) i radnika (38,3%). A KV radnici su u najvećem broju potomci radnika (55,4%; od toga NKV: 33,0% i KV i VKV 21,5%) i skoro dvostruko rjeđe seljaka (28,5%). Zanimljivo je, zatim, da su službenici sa srednjom spremom - uz stručnjake - grupa koja je najređe seljačkog porekla (15,3%); od toga, NKV 20%, KV i VKV 21,8%" (Lazić, 1989:87). Kako je faktor profesije višeslojan, s tog smo područja obuhvatili nekoliko pokazatelja.

Potrošnja se smatra jednim od važnijih pokazatelja promjene socijalnog statusa. Ona je često u uskoj vezi s profesijom, ali i ne mora biti. Ona ulazi u cjelovit kompleks "stila života", pokazatelja za koji neki autori smatraju da je jedan od najznačajnijih kada je riječ o procesu vertikalne socijalne mobilnosti. "Država blagostanja" ubrzo je uvidjela kako su

siromaštvo i bijeda i njezini pratioci, a ne samo pratioci nerazvijenog svijeta. Niz sociologa bavio se tim područjem, a ima i nekoliko teoretskih pristupa problemima ove vrste. Ono što se nama čini najznačajnijim napomenuti jesu dva pristupa, međusobno donekle različita, a u biti komplementarna. Teorija siromaštva kao sustava pozitivne povratne sprege ističe siromaštvo kao: "sistem u kojem jedan dio pojačava druge i tako održava sistem kao cjelinu" (Haralambos, 1989:153). To je teorija "začaranog kruga" u koju su ljudi uhvaćeni bez mogućnosti da nađu izlaz. To siromaštvo izaziva, prema drugoj teoriji, "kulturu siromaštva", niz zajedničkih osobina, vrednota, obrazaca ponašanja, neizbježnih za ljude iz "začaranog kruga". Iako ni jedna od tih teorija nije do kraja prihvatljiva, posebno stoga jer ne vodi računa o nekim strukturnim društvenim uvjetima, ni jednu nije moguće bez ostatka odbaciti. Kada je riječ o uvjetima vertikalne socijalne mobilnosti, mnoge zasade ovih teorijskih pristupa imaju svojih osnova.

3. PRIKAZ ISTRAŽIVANJA

3.1. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je bio utvrditi postoji li razlika između socijalnog položaja očeva i naših "klijenata" u kazneno-popravnim domovima, to jest može li se govoriti o međugeneracijskoj vertikalnoj mobilnosti osuđenih osoba. Kao pokazatelj vertikalne mobilnosti prihvatili smo: obrazovanje, radni status, granu zanimanja, mjesto boravka obitelji, stambena situacija, i procijenjene materijalne prilike.

3.2. ISPITANICI

Empirijski dio našeg istraživanja proveli smo u svim kazneno - popravnim ustanovama u Hrvatskoj¹. Samim je projektom obuhvaćeno preko 1000 ljudi koji su se u to vrijeme nalazili na izdržavanju kazne, ali smo našim istraživanjem obuhvatili 842 osuđena za koje smo imali "čitljive" podatke. S penološkog stajališta učinili smo propust što nismo obuhvatili sve osuđene radi analize prema izvršenim krivičnim djelima. Međutim, počinitelja nekih krivičnih djela ima tako malo da bi u jednom istraživanju ovog tipa bilo neopravdano osloniti se na te podatke. Zbog toga smo prikazom obuhvatili samo osuđene za krvne, seksualne, imovinske i prometne delikte. Izostavljene su još dvije skupine osuđenih, što je također izvjesno ograničenje našeg uzorka. Nisu zahvaćeni osuđeni koji su nepismeni, jer je upitnik bio "self-administrated" tipa, i osim varijabli koje prikazujemo, sadržavao je i niz drugih. Nije zahvaćena još jedna skupina, a to su osuđeni koji su iz raznoraznih razloga odbili sudjelovati.

Kako se u literaturi koja se bavi problemima vertikalne socijalne mobilnosti obrazovanje smatra jednim od vrlo značajnih "kanala" vertikalne socijalne mobilnosti, naše je uporište u ovom prikazu upravo na obrazovanju. Promotrimo podatke.

---

¹ Ovo je istraživanje provedeno prije rata u Republici Hrvatskoj. Iz raznoraznih razloga, od kojih je najvažnija činjenica da je autor i sam sudjelovao na frontu u ratnim zbivanjima, nudi se za objavljivanje tek sada.

Tablica 1. Obrazovanje osuđenikova oca

Razina obrazovanja	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Nepismen	0 0	0 0	34 100,00	34 4,04
Opismenjen	0 0	0 0	105 100,00	105 100,00
Do 4.razreda osnovne škole	0 0	15 5,40	262 94,58	277 32,90
Nezavršena osnovna škola	0 0	17 15,18	95 84,82	112 13,30
Završena osnovna škola	3 5,26	18 31,58	36 63,16	57 6,77
Nezavršen zanat	5 21,74	6 26,09	12 57,12	12 2,73
Završen zanat	54 35,53	58 38,16	40 26,31	152 18,05
Nezavršena srednja škola	8 80,00	1 10,00	1 10,00	10 1,19
Završena srednja škola	29 60,42	14 29,17	5 10,42	49 5,70
Nezavršena visoka ili viša škola	8 100,00	0 0	0 0	8 0,95
Završena visoka ili viša škola	14 87,50	2 12,50	0 0	16 1,90
Magisterij ili doktorat znanosti.	0 0	0 0	0 0	0 0
UKUPNO	121 14,37	131 15,56	590 70,07	842 100,00

Postotak u prva tri stupca izračunan je na osnovi rezultata rada, to jest ukupnog broja u pojedinoj kategoriji. Postotak u četvrtom stupcu izračunan je od ukupnog broja ispitanika.

Kako nam tablica kazuje, daleko najveći broj očeva naših osuđenih su osobe koje su završile do četiri razreda osnovnog obrazovanja, a do završene osnovne škole je 69.48% očeva naših osuđenih. Dakle, evidentno se radi o onom sloju stanovništva koji je neobrazovan i prema tome ne može imati neke značajnije socijalne uloge. Vjerojatno je riječ, ako bismo pokušali sociološki definirati ovu skupinu, o subklasi donje klase. Kakva je situacija s osuđenima?

Tablica 2. Obrazovanje osuđenoga

Razina obrazovanja	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Nepismen	0	0	34	34
Opismenjen	0	0	0	0
Do 4.razreda osnovne škole	2 6,25	15 46,88	15 46,88	32 3,20
Nezavršena osnovna škola	19 19,00	17 17,00	64 64,00	100 11,88
Završena osnovna škola	35 17,33	18 8,91	149 73,76	202 23,99
Nezavršen zanat	27 30,34	6 6,74	56 62,92	89 10,57
Završen zanat	23 9,91	58 25,00	151 65,09	232 27,55
Nezavršena srednja škola	8 17,39	1 21,74	37 80,43	46 5,46
Završena srednja škola	5 4,39	14 12,28	95 83,33	114 13,54
Nezavršena visoka ili viša škola	2 18,18	0 0	9 81,81	11 1,31
Završena visoka ili viša škola	0 0	2 12,50	14 7,50	16 1,90
UKUPNO	121 14,37	131 15,56	590 70,07	842 100,00

Do završene osnovne škole stigla su 334 osuđena, što je 39,67% svih osuđenih. Iako je razlika prema očevima znatna, to ipak ne možemo smatrati značajnim pokazateljem neke međugeneracijske vertikalne mobilnosti (ili, bolje rečeno, mogućnosti za vertikalnu socijalnu mobilnost) iz niza razloga. U prvom redu, završena samo osnovna škola na današnjoj razini socijalnih zahtjeva gotovo da znači "socijalnu nepismenost". Još je tragičnija slika ako promotrimo podatke o padu, usponu i stagnaciji na obrazovnim stupnjevima koje prikazujemo. Tako od 334 osuđena koji su u svom obrazovanju došli najviše do osnovne škole ili su se zaustavili niže čak njih ukupno 56 ili 16,77% ima nižu razinu obrazovanja od svojih očeva, njih 14,97% ostalo je na istoj razini, a 68,26% je napredovalo. Dakle 31,74% je ostalo ili palo niže na toj ljestvici koja i sama po sebi ne omogućuje nikakvu ili omogućuje samo neznatno socijalnu promociju. Kategorija osuđenih sa završenim "zanatom" je najveća i obuhvaća čak 232 osuđena ili 27,55% svih. Čak 25%

osuđenih iz ove kategorije pripada obiteljima u kojima je otac bio zanatlija, a 65.09% su oni osuđeni koji su na obrazovnoj ljestvici napredovali. Kako se među njima nalazi znatan dio povratnika koji su svoje zanate završili tijekom izdržavanja kazni i kod kojih su prognoze u najmanju ruku neizvjesne, i u toj se kategoriji "naprednih" teško može govoriti o tome kako će završen zanat bitnije izmijeniti njihov socijalni status.

Ono što ovdje valja posebno pripomenuti jest duboka veza između statusne rigidnosti koju pokazuju osuđenici i težnje za višim obrazovanjem. Kako su mnoga ispitivanja pokazala, što je viša statusna rigidnost, to je manja želja da se steknu vještine i znanja potrebni za ostvarenje viših statusnih razina (Hopper, 1981).

S druge strane, u današnjoj strukturi privrede, završen zanat nije neki značajan promotivni faktor, iako svakako treba pripomenuti da ima obrtnika koji žive stilom života srednje klase, pa i više (u našim uvjetima). Međutim, to se nikako ne može smatrati pravilom. Pogotovu to nije pravilo za one osuđene koji su zanate završili na ranijem izdržavanju kazne. Od 267 osuđenih koji su ranije izdržavali zatvorske kazne njih 181 u obrazovnom je statusu napredovalo. I sa završenom srednjom školom ima relativno velik broj osuđenih, 114 ili 13,54% uzorka. U ovoj kategoriji napredak je mnogo vidljiviji. Naime, čak njih 83,33% ima višu obrazovnu razinu od svojih očeva. To podaci pokazuju, i nije bilo teško postići s obzirom na vrlo nisku ukupnu obrazovnu razinu očeva naših osuđenih. Dalje od srednje škole, u onom obrazovnom polju koje bi moglo značiti djelatnu socijalnu promociju u srednji, uslužni sloj, osuđenih gotovo da i nema. Na ovom mjestu možemo napomenuti još jedan značajan uzrok napretka osuđenih u zatvorskim školskim sustavima, koji je vjerojatno isti ili sličan u svim zatvorskim sustavima svijeta. Naime, kriteriji za ocjenu uspješnosti u zatvorskoj školi bitno su niži, i kada je riječ o srednjoj školi, u zatvorskom školskom sustavu nego pri redovitom školovanju. Jedan je razlog stvarni, a to je da se osoblje trudilo da osuđenici steknu neku diplomu, jer bi tako nakon izlaska mogli ravnopravno konkurirati, barem s tog stajališta, za radna mjesta. Drugi razlog je u sferi fantazma² odgojnog i drugog zatvorskog osoblja, koje je takvu statusnu promociju najčešće doživljavalo kao mogućnost "deetiketiranja". U uzorku smo našli samo 11 osuđenih koji imaju nezavršenu višu ili visoku školu i 16 osuđenih koji su takve škole završili. Osuđenih koji imaju neki od znanstvenih stupnjeva u ovom uzorku nije bilo. Dakle, osuđenička populacija u našim ustanovama pripada, prema našim nalazima, u subsloj donjeg društvenog sloja. Ovu tvrdnju posebno potkrepljujemo zaključcima mnogih socioloških istraživanja, koja je sažeto iznio Earl Hopper iznoseći kako je obrazovni sistem najvažniji među nizom mehanizama koji reguliraju socijalnu selekciju, pa su temeljni problemi selekcije prevedeni u smisao termina "obrazovanje" i tako je obrazovni sustav postao odgovoran za tu selekciju i normativno i stvarno (Hopper, 1981).

---

² Ovdje upotrebu termina "fantazam" ne treba shvatiti u pejorativnom smislu, kao fantaziju lišenu smisla, nego kao svojevrsan referentni okvir nametnut obrazovanjem.

Tablica 3. Radni status osuđenoga prije nastupa kazne

Radni status	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Nezaposlen	59 23,05	32 12,50	165 64,45	256 30,48
Radni odnos na neodređeno vrijeme	42 10,29	69 16,91	297 72,79	408 48,57
Radni odnos na određeno vrijeme	5 9,80	8 15,69	38 74,51	51 6,07
Povremeno sezonsko zapošljavanje	11 17,46	8 12,70	44 6984	63 750
Nadničar	1 16,67	1 16,67	4 66,67	6 0,71
Zemljoradnik	1 4,35	6 26,09	16 69,56	23 2,74
Obrtnik	2 7,14	3 10,71	23 82,14	28 3,33
Umirovljenik	0 0	3 60,00	2 40,00	5 0,60
UKUPNO	121 14,40	130 15,48	589 70,12	840 100,00

Kako nam podaci sugeriraju, gotovo polovina osuđenih osoba imala je prije nastupa kazne izrazito nepovoljan socijalni status u vezi s radom. Njih 376 ili 44,76% u jednom su od četiri najnepovoljnija statusa, bilo da su bili nezaposleni, zaposleni samo na određeno vrijeme, da su radili kao nadničari ili se povremeno sezonski zapošljavali. Činjenica da je njih 251 ili 29,88% napredovalo u obrazovnom statusu govori nam samo to da je osnova od koje smo to napredovanje računali, naime obrazovni status oca, izrazito niska u cjelini i da je, unatoč napretku u području obrazovanja, nemoguće da takav napredak osigura i vertikalnu socijalnu promociju. Socijalni sloj osuđenih ostaje, prema tome, isti onom kojem su pripadali njihovi očevi, a možda je situacija čak i gora ako podatke o sinovima i očevima usporedimo.

Tablica 4. Radni status osuđenikova oca

Radni status osuđenikova oca	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Nezaposlen	1 23,05	3 12,50	20 64,45	24 30,48
Radni odnos na neodređeno vrijeme	72 24,49	56 19,05	166 56,46	249 37,84
Radni odnos na određeno vrijeme	3 37,50	3 37,50	2 25,00	8 1,03
Povremeno sezonsko zapošljavanje	1 7,14	2 14,29	11 78,57	14 1,80
Nadničar	0 0	0 0	12 100,00	12 1,54
Zemljoradnik	2 1,06	12 6,38	174 92,55	188 24,20
Obrtnik	10 27,03	10 27,03	17 49,95	37 4,76
Umirovljenik	27 13,50	31 15,50	142 71,00	200 25,74
UKUPNO	116 14,93	117 15,06	544 70,01	111 100,00

Nezaposlenih očeva je znatno manje, što se i očekivalo. Međutim, situacija se unutar zanimanja znatno mijenja, pogoršava, na račun sinova. Posebno je to u kategoriji zemljoradnika, kojih kod očeva ima 188, što čini čak 24,20% uzorka, a kod osuđenih je zemljoradnika samo 23 ili 2,74% uzorka. Zemljoradnička domaćinstva očeva uglavnom su siromašna i nisu bila neka mogućnost materijalne i socijalne promocije i osuđeni su u tom pogledu potpuno deagrarizirana skupina. Dobar dio njih preselio se u skupinu radnika na određeno vrijeme i skupinu nezaposlenih osoba. Gotovo svi osuđeni potomci zemljoradnika postigli su viši obrazovni status, to je njih 92,55%. Međutim, ova činjenica govori samo to da su očevi-zemljoradnici spadali u skupinu najmanje obrazovanih, a ne govori da se time njihovim potomcima otvorio "kanal" vertikalne socijalne mobilnosti. Upravo suprotno, on je za njih postao još neprohodniji, jer im je materijalni status postao i slabiji, s obzirom na to da je poljoprivredno domaćinstvo nudilo kakvu-takvu mogućnost preživljavanja, za razliku od statusa nezaposlenog, povremeno zaposlenog ili nadničara. "Stil života" koji karakterizira pauperizirane seljake stil je najnižeg društvenog sloja, koji ne osigurava nikavu socijalnu promociju.

O tome nešto više možemo saznati iz podataka o grani zanimanja osuđenoga i njegovoga oca.

Tablica 5. Grana djelatnosti u koju spada zanimanje osuđenikova oca

Grana djelatnosti	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Bez zanimanja	1 14,17	2 8,33	21 87,50	24 3,0
Industrija i rudarstvo	31 14,49	37 17,29	146 68,22	214 27,54
Poljoprivreda i šumarstvo	5 1,89	18 6,79	242 91,32	265 34,11
Gradevinarstvo	19 22,62	11 13,10	54 64,29	84 10,81
Zanatstvo	10 20,00	16 32,00	24 48,00	50 6,44
Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	12 33,33	7 19,44	17 47,22	36 4,63
Promet i veze	9 21,43	11 26,19	22 52,38	42 5,41
Školstvo	1 20,00	2 40,00	2 40,00	5 0,64
Zdravstvo	2 28,57	0 0	5 71,43	7 0,90
Pravosuđe	0 0	1 100,00	0 0	1 0,13
Uprava	5 50,00	2 20,00	3 30,00	10 1,29
Vojska	18 85,71	1 4,76	2 9,52	21 2,70
Javna sigurnost	3 42,86	3 42,86	1 14,29	7 0,90
Socijalno osiguranje	0 0	1 100,00	0 0	1 0,13
Banke i osiguravajući zavodi	1 100,00	0 0	0 0	1 0,13
Društvene organizacije	0 0	0 0	3 100,00	3 0,39
Komunalne usluge	1 16,67	2 33,33	3 50,00	6 0,77
UKUPNO	118 15,19	114 14,67	545 70,14	777 100,00

Od cijele moguće lepeze grana, 34,11 posto očevih zanimanja spada u područje zemljoradnje, 27,54% u područje industrije, a 10,81% u područje građevinarstva, što iznosi ukupno 72,46% , dakle gotovo tri četvrtine uzorka.

Ovdje nam se čini važnim napomenuti da različite percepcije socijalne promocije, koje se odnose na njezin normativno ispravan ili normativno devijantan put, također u ovoj sferi imaju vrlo značajnu ulogu. Tako Hopper nalazi da što je veća distancija između početnog položaja u socijalnoj mobilnosti (dakle onog koji se stječe rođenjem u obitelji nekog socijalnog ranga) i položaja stečenog u tijeku osobnog razvoja, to je vjerojatnije da je taj napredak postignut normativno urednim, dopuštenim putem. Taj normativno dopušteni put najčešće je put obrazovanja. Kada se mobilnost odvija na manjoj socijalnoj distanci, kao npr. iz najnižeg socijalnog sloja u niži srednji sloj, vjerojatno je da je došlo do otklona od normativnog reda. Hopper zaključuje da se u situacijama kada je visoka socijalna rigidnost statistički devijanti često smatraju moralnim devijantima (Hopper,1981:191) i određena socijalna klasa neće biti receptivna prema onima koji upotrebljavaju normativno devijantne putove socijalne promocije.

Promatrajući emotivni svijet takve osobe (pod uvjetom da ima relativno razvijen sustav vrijednosti koji bi u slučaju "negativnog" odgovora iz socijalne sredine razvio osjećaj krivnje), zaključujemo da bi korištenje devijantnih kanala socijalne promocije izazvalo osjećaj krivnje i blokiralo daljnja nastojanja u socijalnoj promociji. To je posebno značajno u obiteljskom okruženju u kojem devijantnost nužno kao svoj efekt izaziva razvijanje osjećaja krivnje. Kada je pak riječ o delinkventima, izazivanje osjećaja krivnje dio je cjelokupnog događanja u "procesiranju" delinkvenata u kaznenom pravnom sustavu, koji polazi od pretpostavke da bi izazivanje osjećaja krivnje moralo rezultirati pronalaženjem nedevijantnog puta osobnog razvoja³.

---

3 Ovo, naravno, samo u tzv. tretmanskoj ideologiji "liječenja" delinkvenata, koja je na žalost još uvijek dominantna ideologija. Koncept koji, kao u Hegela, pravnim razrješenjem odnosa između počinioca i pravnog sustava, uspostavljanjem odgovornosti, razrješava i krivnju, što više konstituiranjem prava na kaznu, dokida prekršaj, mnogo je jasniji u svom odnosu.

Tablica 6. Grana djelatnosti u koju spada zanimanje osuđenoga

Grana djelatnosti	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Bez zanimanja	31 19,74	25 15,92	101 54,33	157 19,43
Industrija i rudarstvo	31 14,22	29 13,30	158 72,48	218 26,98
Poljoprivreda i šumarstvo	5 8,62	10 17,24	43 74,14	58 7,18
Gradevinarstvo	10 10,87	14 15,22	68 73,91	92 11,39
Zanatstvo	13 17,81	15 20,55	45 61,64	73 9,03
Trgovina, ugostiteljstvo i turizam	13 12,62	12 11,65	78 75,73	103 12,75
Promet i veze	9 12,00	16 21,33	50 66,77	75 9,28
Školstvo	0 0	1 33,33	2 66,67	3 0,37
Visoko školstvo i znanost	0 0	0 0	1 100,00	1 0,12
Zdravstvo	0 0	1 33,33	2 66,67	3 0,37
Uprava	0 0	1 100,00	0 0	1 0,12
Javna sigurnost	1 16,66	0 0	5 83,33	6 0,74
Socijalno osiguranje	0 0	0 0	1 100,00	1 0,12
Banke i osiguravajući zavodi	1 16,67	1 16,67	4 66,67	6 0,74
Socijalna skrb	0 0	0 0	1 100,00	1 0,12
Društvene organizacije	1 25,00	1 25,00	2 50,00	4 0,50
Komunalne usluge	1 25,00	1 25,00	2 50,00	4 0,50
Crkvene ustanove	0 0	1 50,00	1 50,00	2 0,25
UKUPNO	118 15,19	114 14,67	545 70,14	777 100,00

Sa sinovima je situacija ozbiljnija. Tri grupacije koje su zapremale gotovo tri četvrtine uzorka očeva, zapremaju samo 45,55% uzorka sinova, dakle manje od polovine. Snažno je porastao broj onih koji su morali biti uvršteni u kategoriju bez zanimanja, njih je u očeva bilo samo 3,09% a u sinova ih je 19,43%. Značajan dio tih sinova su pauperizirani seljaci, kojima nizak socijalni status primarne socijalne sredine nije pružio uvjete za neku socijalnu promociju, nego su još niže potonuli u subsloju kojem su pripadale obitelji iz kojih su potekli. Onaj dio kod kojeg izvjestan napredak možemo uočiti jest kategorija sinova koji su "uskočili" u granu turizma, ugostiteljstva i trgovine. Dok je očeva u toj kategoriji samo 4,63%, udio sinova popeo se na 12,75%. Jedan dio ovih, među povratnicima, također je produkt zatvorskog obrazovanja, naime, naše penalne ustanove jedan dio osuđenih školuju upravo za ta zanimanja.

Rezidencijalni status također je jedan od vrlo značajnih pokazatelja mogućnosti vertikalne socijalne mobilnosti, pa ćemo ga prikazati kroz nekoliko mogućih pokazatelja.

Tablica 7. Mjesto boravka obitelji osuđenoga

Mjesto boravka	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Glavni grad republike ili pokrajine	21 16,41	29 22,66	78 60,94	128 15,13
Grad - centar regije	35 23,65	27 18,24	86 58,11	148 17,72
Grad - sjedište općine	30 15,54	30 15,54	133 68,91	192 23,11
Grad - koji nije sjedište općine	9 16,36	7 12,73	39 70,91	55 6,59
Napredno selo dobro povezano komunikacijama	18 7,66	32 13,62	185 78,72	235 28,14
Siromašno i zaostalo selo	7 9,59	6 8,22	60 82,19	73 8,74
Siromašan i zaostao zaselak	0 0	0 0	3 100,00	3 0,36
UKUPNO	120 14,37	131 15,69	584 69,94	835 100,00

U seoskoj sredini živi 37,24% osuđenih, pretežno u naprednim selima, dobro povezanim komunikacijama, što je važna činjenica jer je vremensko - troškovna distancija jedan od odlučujućih faktora socijalne mobilnosti. Većina tih osuđenih je napredovala u obrazovnom statusu: njih 82,19%. Međutim, to govori više o činjenici, kako smo već ranije istaknuli, vrlo niskog obrazovnog statusa očeva - zemljoradnika. Naime, kada se ta činjenica usporedi s pokazateljem da je tek manji dio osuđenih ostao u zemljoradničkim

zanimanjima, kao što smo ranije vidjeli, onda su oni nešto obrazovaniji, ali očito ugroženiji od svojih roditelja. U gradskim sredinama živi 67,26% osuđenih. Najviše njih živi u gradovima koji su općinska središta. Zanimljivo je pritom ukazati na činjenicu da su u obrazovnom pogledu najmanje napredovali oni koji žive u gradovima koji su centri regija, zatim oni koji žive u glavnim gradovima. Razlika između te dvije kategorije tako je mala da možemo opravdano ustvrditi kako se u većem gradu teže napreduje. Vjerojatno je objašnjenje moguće naći i u kriminološkoj teoriji u vezi s uzrocima kriminaliteta. Grad je infekcioznija sredina u tom pogledu. Ako kriminalitet i obrazovanje stoje u nekoj vezi, a mnoga istraživanja tvrde upravo tako, onda je ovakva raspodjela logična.

Tablica 8. Mjesto boravka osuđenikova oca

Mjesto boravka	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Glavni grad republike ili pokrajine	21 20,39	25 24,27	57 55,34	103 12,94
Grad - centar regije	32 26,02	36 21,14	65 52,85	123 15,45
Grad - sjedište općine	30 17,86	28 16,67	110 65,48	168 21,11
Grad - koji nije sjedište općine	7 12,96	6 11,11	41 75,93	54 6,78
Napredno selo dobro povezano komunikacijama	19 7,95	32 13,39	188 78,66	239 30,03
Siromašno i zaostalo selo	7 6,73	7 6,73	90 86,54	104 13,07
Siromašan i zaostao zaselak	0 0	0 0100,00	5 0,63	5
UKUPNO	116 14,57	124 15,58	556 69,85	796 100,00

Pregled mjesta boravka oca osuđenog upućuje nas na neke vrlo jasne zaključke u vezi sa socijalnom promocijom. Dok su 104 oca (13,07%) živjela u siromašnim i zaostalim selima, u takvim selima žive 73 osuđena (8,74%). Dakle, osuđeni su promjenom mjesta boravka pokušali izmijeniti svoj socijalni položaj. Kako je mjesto boravka praćeno u istoj vremenskoj točki, napredak nekog zaostalog ili siromašnog sela u vremenskom rasponu od rođenja našeg ispitanika do časa njegove "inprizonizacije" ovdje nije predmet našeg razmatranja, iako bi vrlo vjerojatno i to bilo zanimljivo. Čak 86,54% njih koji potječu iz obitelji što su živjele u takvim selima postigli su viši obrazovni status. Međutim, siromašna i zaostala sela pružala su najmanje mogućnosti za obrazovanje i njihovim očevima, pa je viši obrazovni status tek vrlo mali pomak, od nepismenog k onom koji nije uspio dovršiti

ni osnovnu školu. Kako su se oni pretežno selili u gradske, a ne soske sredine, kanali vertikalne socijalne mobilnosti za njih su bili potpuno zatvoreni i većina njih zapravo je završila u subsloju nižeg socijalnog sloja. Zatvorenost kanala vertikalne socijalne mobilnosti posebno podcrtavaju podaci o kretanju u obrazovanju onih osuđenih čiji su očevi gradski "starosjedioci". U skupini osuđenih čiji su očevi živjeli u glavnom gradu čak 20,39% ima nižu obrazovnu razinu od očeva, a u skupini onih čiji su očevi "starosjedioci" u gradu-centru regije situacija je još gora, čak 26,02% njih ima niži obrazovni status. Ovo je još jedna potvrda naših ranijih tvrdnji, naime da osuđeni u načelu doživljavaju vertikalnu mobilnost prema dolje. Oni čiji su očevi bili vrlo nisko obrazovani doživjeli su neki napredak na obrazovnom planu samo zato što su očevi imali vrlo niske "startne" pozicije. Oni čiji su očevi bili nešto malo obrazovaniji, ili su stagnirali ili su pali na obrazovnoj ljestvici. Podatak da je 60,42% svih osuđenih čiji su očevi imali završenu srednju školu palo na obrazovnoj ljestvici to vrlo jasno potvrđuje. Još je tragičniji podatak da je svih 8 osuđenih, čiji su očevi počeli školovanje na fakultetu ili višoj školi, palo na obrazovnoj ljestvici, a 87,50% onih očeva koji su završili fakultet, doživjelo je da njihovi sinovi budu na nižoj obrazovnoj razini no oni. Kako je broj očeva i osuđenih u ove dvije skupine mali, nemamo ambicija tvrditi da ta situacija ima neku težu analitičku vrijednost, ali nam može poslužiti kao vrlo dobar smjer u daljnjim našim razmatranjima i istraživanjima.

Tablica 9. Stambena situacija obitelji osuđenog

Stambena situacija obitelji osuđenoga	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Stan ili kuća u vlasništvu	71 13,95	63 12,38	375 73,67	509 62,92
Nosilac stanarskog prava	26 26,26	22 22,22	51 51,52	99 12,10
Podstanar	20 9,52	41 19,52	149 70,95	210 25,67
UKUPNO	117 14,30	126 15,40	575 70,29	818 100,00

Stambena situacija pokazuje daljnja nepovoljna kretanja. Kako je u seoskoj sredini tek izuzetno moguće stanovati u objektima u kojima se stječe stanarsko pravo, broj onih koji žive u vlastitim kućama treba promatrati u tom svjetlu. Nosilaca stanarskog prava, ukupno, ima vrlo malo. Broj onih koji su podstanari znakovito govori o vertikalnoj socijalnoj mobilnosti prema dolje, a ne prema gore. To se potvrđuje podacima o stambenoj situaciji izvornih obitelji.

Tablica 10. Stambena situacija obitelji osuđenikova oca

Stambena situacija obitelji osuđenikova oca	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Stan ili kuća u vlasništvu	78 12,30	86 13,56	470 74,13	634 83,31
Nosilac stanarskog prava	34 31,78	25 23,36	48 44,86	107 14,06
Podstanar	2 10,00	3 15,00	15 75,00	20 2,63
UKUPNO	114 14,98	114 14,98	533 70,04	761 100,00

Osuđeni, iako su vrlo blizu, nisu uspjeli doseći razinu stanarskog prava svojih očeva, a broj osuđenih-podstanara veći je za 190 od broja očeva-podstanara. Vrlo je zanimljivo pritom ukazati na to da je obrazovni napredak osuđenih čiji su očevi nosioci stanarskog prava iznimno nepovoljan, njih 31,78% ima niži obrazovni status od svojih očeva, 23,36% je na istom statusu, a napredovalo je 44,86%. Preko polovine osuđenih čiji su očevi stekli stanarsko pravo na obrazovnoj je ljestvici niže od svojih roditelja, u i inače siromašnom rasponu napretka. Činjenica nešto višeg napredovanja osuđenih iz obitelji koje su vlasnici kuća ili stanova, a i u svjetlu toga da 43,72% očeva živi na selu gdje su uglavnom vlasnici kuća, govori samo o uskom rasponu koji je bio potreban da bi se stiglo u kategoriju onih koji su napredovali, a ne o stvarnom napretku. Ovu tvrdnju potkrepljuje posebno procjena materijalnih prilika osuđenih.

Tablica 11. Materijalne prilike osuđenoga ili njegove obitelji, ako ima obitelj

Procjena materijalnih prilika	Niži status broj %	Isti status broj %	Viši status broj %	UKUPNO broj %
Vrlo dobre	10 12,35	21 25,93	50 61,73	81 9,63
Dobre	67 18,16	50 13,55	252369 68,29	43,88
Ugrožavajuće	8 10,13	9 11,39	62 78,48	79 9,39
UKUPNO	120 14,27	131 15,58	590 70,15	841 100,00

Čak 391 osuđeni i njihove obitelji žive u slabim ili ugrožavajućim materijalnim prilikama, što čini čak 46,49% našeg uzorka. Pritom je značajno da su osuđeni čije su materijalne prilike slabe ili ugrožavajuće u dobroj mjeri napredovali u obrazovnom statusu, i to njih 73,66%, stagnirali 15,35% i nazadovali njih 11,00%, dok je u skupini onih koji imaju dobre i vrlo dobre materijalne prilike bilo 67,11% onih koji su napredovali u obrazovnom statusu, 15,78% je stagniralo, a 17,11 nazadovalo.

Materijalni i rezidencijalni status, naravno, u međudjelovanju sa svim ostalim utjecajima, odlučujući su čimbenici "začaranog kruga" siromaštva i "kulture siromaštva". Ako bi i bilo moguće da se i minimalnim povišenjem obrazovnog statusa, a ono je prema našim podacima zaista minimalno, otvori neki kanal vertikalne socijalne mobilnosti, začarani krugovi gotovo da to onemogućuju. Kultura siromaštva je kultura agresije, primitivnosti, netolerantnosti, ali s druge strane i podilaženja, međusobne netrpeljivosti, nikakve ili minimalne međusobne solidarnosti koja bi bila kakva-takva podrška na nekom putu naprijed.

4. ZAKLJUČCI

Niz ispitivanja provedenih u posljednje vrijeme ukazuje na znatno usporavanje dinamike vertikalne, posebno međugeneracijske vertikalne mobilnosti u Hrvatskoj. Nije nam ovdje namjera da se upuštamo u sociološke analize uzroka takvog stanja na globalnom planu. Nije nam bila namjera niti to da dokazujemo kako je populacija u našim penalnim ustanovama nemobilna i kako bi to bio značajan etiološki razlog pojave delinkvencije. Preuske su nam osnove za bilo kakve tvrdnje u tom smjeru. S druge strane, jasno je da će vertikalna mobilnost jedne skupine, tako heterogene po mnogim obilježjima, biti također niska ako je niska opća mobilnost. Nema razloga da delinkventi budu po nečemu izuzetni. Čini nam se, međutim, da je moguće tvrditi kako naš materijal ukazuje na to da su mogućnosti vertikalne socijalne promocije ove skupine gotovo nikakve. Svi faktori za koje se smatra da omogućuju vertikalnu socijalnu promociju stoje izuzetno nepovoljno kada je riječ o ovoj populaciji. Ako je tomu tako, onda je ova populacija "uhvaćena" u začarani krug u kojem posljedica sustiže uzrok i tako redom.

LITERATURA:

1. Braithwaite, J. (1989) **Crime, shame, and reintegration**. University Press.
2. Byrne, J. et. al. (1986) **The Social Ecology of Crime**. New York: Springer-Verlag.
3. Coleman, J. W. and. al. (1987) **Social Problems**. New York: Harper and Row.
4. Flere&Đurdev (1984) Medugeneracijska vertikalna pokretljivost u Vojvodini. **Sociologija**, 1-2.
5. Haralambos, M. (1989) **Uvod u sociologiju**. Zagreb: Globus.
6. Hopper, E. (1981) **Social Mobility**. Oxford: Basil Blackwell.
7. Klinar, P. (1979) **Poglavlja iz razredne in slojevske strukture družbe**. Ljubljana: FSPN, Dopisna delavska univerza.
8. Lazić, M. (1987) **U susret zatvorenom društvu**. Zagreb: Naprijed.

9. Sekulić, D. (1984) **Socioprofesionalna mobilnost u Jugoslaviji. Sociologija**,1-2.
10. Snarey, J. R.&Vaillant, G. E. (1985) How Lower and working-Class Youth Become Middle-Class Adults: **The Association between Ego Defense Mechanisms and Upward Social Mobility. Child Development** 56., 899-910.

Summary

POSSIBILITIES OF VERTICAL SOCIAL PROMOTION FOR CONVICTED PEOPLE

Mladen Knežević

Based on research of 1000 convicted persons in penalty institutions of Croatia, attempt is made to find out basics for social promotion of group of convicted persons. All factors of social promotion that have been examined indicate that condemned persons have little opportunities for vertical social mobility.